

**УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ
ТА РОЗВИТОК МИСТЕЦТВА РІЗЬБЛЕННЯ В ГАЛИЧИНІ:
кінець XIX – початок XX ст.**

Мета дослідження – висвітлити взаємозв'язок національного відродження у Галичині кінця XIX – початку XX ст. та розвитку мистецтва різьблення. **Методологія** дослідження ґрунтуються на загальних наукових принципах: системності, достовірності, історизму, логічності. Для аналізу соціально-культурних процесів і розвитку різьблення у Галичині кінця XIX – початку XX ст. домінуючими є порівняльно-історичний і культурологічний методи. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що вперше висвітлено художні особливості різьблення у західноукраїнському регіоні (на матеріалах історико-етнографічного ареалу Галичини) як складової національної й регіональної духовної та матеріальної культури. **Висновки.** Автором проведено наукове дослідження, здійснено теоретичні узагальнення із нової наукової проблеми, яка полягає у концептуальному вирішенні теми значення національного відродження у розвитку мистецтва різьблення Галичини у кінці XIX – початку XX століття.

Ключові слова: Галичина, мистецтво різьблення, національне відродження, виставка, експозиція.

Одрехивский Роман Васильевич, кандидат искусствоведения, доцент кафедры дизайна Национального лесотехнического университета Украины

Украинское национальное возрождение и развитие искусства резьбы в Галичине: конец XIX – начало XX века

Цель исследования – изучить взаимосвязь национального возрождения в Галичине конца XIX – начала XX в. и развитие искусства резьбы. **Методология** исследования основываются на общих принципах научной работы: системности, достоверности, историзма, логичности. Для анализа социально-культурных процессов и развития резьбы в Галичине конца XIX – начала XX в. доминирующими являются сравнительно-исторический, культурологический методы. **Научная новизна** исследования заключается в том, что впервые освещены художественные особенности резьбы в западном регионе (на материалах историко-этнографического ареала Галичины) как составной национальной и региональной духовной и материальной культуры. **Выводы.** Автором проведено научное исследование, осуществлено теоретические обобщения новой научной проблемы, которая заключается в концептуальном решении темы значения национального возрождения в развитии искусства резьбы Галичины в конце XIX – начале XX века.

Ключевые слова: Галичина, искусство резьбы, национальное возрождение, выставка, экспозиция.

Odrekhivskyi Roman, PhD in Art Studies, Associated Professor of the Design Department, Ukrainian National Forestry University

Ukrainian national revival and development of the carving art in Galicia (the end of 19 – the beginning of 20 century)

Purpose of the article is to show the interconnection between national revival in Galicia (the end of 19 – the beginning of 20 century) and development of the art of carving. The **methodology** of the research is based on the general principles of scientific work: authenticity, historicism, and logic. Dominant for the analysis of socio-cultural processes and the development of the carving in Galicia (the end of 19 – the beginning of 20 century) are comparative-historical and cultural science methods. **Scientific Novelty.** The essence of scientific research is the illumination of the artistic features of carving in the western Ukrainian region (using materials of the historical and ethnographic area of Galicia) as a component of national and regional spiritual and material culture. **Conclusions.** The scientific research is done, the theoretical generalizations on the scientific problem of the conceptual solution of the theme of the national revival in the development of the art of carving in Galicia (the end of 19 – the beginning of 20 century) are made.

Key words: Galicia, the art of carving, national revival, exhibition, exposition.

Актуальність проблеми. Високий рівень національної культури значною мірою зумовлений зверненням до призабутих глибинних історико-культурних традицій. Нині в Україні відроджується інтерес до духовних знань та історичних надбань предків. Саме до таких культурно-історичних видів діяльності належить мистецтво різьблення в духовно-релігійному житті українського народу. Особливим регіоном, де різьблення досягало високого рівня, є Галичина. Мистецтво і культура українців цих теренів завжди було особливим, різноплановим і традиційним.

Аналіз досліджень та публікацій. Період межі XIX та XX століть як епоху національного відродження характеризувало низка дослідників, починаючи від М. Грушевського [1], продовжуючи І. Крип'якевичем [2], Д. Дорошенком [3], О. Субтельним [4] та іншими.

Із здобуттям Україною незалежності українські дослідники продовжили вивчення цієї проблематики. Вагомою була поява довідника, підготовленого сучасними мистецтвознавцями О. Ногою та Р. Яцівим [5]. Аналізуючи матеріали цієї книги можна зрозуміти, наскільки насиченим було мистецьке і культурне

життя української громади Галичини. Стає очевидним, що національне відродження ґрунтувалось на широкій базі, основу якої стали численні громадські організації, мистецькі виробничі фірми тощо. Ще детальніше проаналізована ситуація національного українського відродження та відображення цього у розвитку сакрального мистецтва у книзі О. Ноги про український стиль у церковному мистецтві [6].

Однак дослідники не розглядали широкий спектр причин, економічної та історико-культурної ситуацій, що призвели до національного відродження та апогею у розвитку національного мистецтва межі XIX та XX століть. Тому метою нашого дослідження є проаналізувати підґрунтя національного культурного відродження українців Галичини на межі XIX та XX століть та розпочати цикл публікацій за даною тематикою.

Виклад основного матеріалу. Ще М. Грушевський у своїх працях згадував про великий духовний підйом українського громадянства в Австро-Угорській державі на межі XIX–XX ст. Низка прогресивних українських організацій активно займалася підняттям духовного життя і національної свідомості українців у Галичині. Окрім поширення читалень "Просвіти", активну діяльність розгорнули гімнастичні товариства, так звані "Січі" та "Соколи", які, на думку М. Грушевського, розбудили в народних масах інтерес до знання, освіти [1, с. 515]. Цьому підйому сприяла і низка українських середніх шкіл, які були відкриті у той час у Галичині. Оскільки державні інституції регіону не сприяли розвитку українського шкільництва, галицькі українці засновували приватні середні школи [1, с. 515], що значною мірою підняло освітній та культурний рівень українства у Галичині.

Окрім зростання духовного життя українська громада регіону багато працювала над своєю фінансовою незалежністю. Адже будь-який духовний поступ – будівництво шкіл, церков – вимагало грошових вкладів. Тому на межі XIX–XX ст. громада значною мірою звертала увагу на економічний бік – заснування позичкових кас, кооперацій, сільськогосподарських товариств для того, щоб бути незалежними від неукраїнських фінансових та сільськогосподарських інституцій. Все це сприяло підняттю власної гідності в українським громадянстві [1, с. 515].

Стан української громади протягом останнього десятиліття XIX – першого десятиліття XX ст. М. Грушевський характеризує наступним чином: "Національне і політичне усвідомлення вийшло з громад інтелігенції, охопило широкі круги, маси народні, навчило їх пильнувати своїх прав, бороти ся за свої економічні, культурні і національні інтереси, доходити їх своїми силами, єдністю, організацією" [1, 513].

Певну специфіку у життя українців-галичан вносили їхні стосунки з українцями з території Російської імперії. М. Грушевський стверджує, що у 70–80-х рр. XIX ст. приплив духовних сил, а частково і матеріальних засобів, дуже зміцнив українське життя в Галичині, сприяв його розвитку [1, 509].

Позитивним для розвитку різьблення по дереву, окрім традицій, доступності дерева як матеріалу, підняття освітнього та матеріального рівня галичан було відкриття різьбярських шкіл у центрах обробки дерева, а саме – в Прикарпатті. Так, у 1878 р. у м. Риманові на Лемківщині граф Станіслав Потоцький відкрив школу для навчання столярству та різьбярству, до якої приймали найздібніших хлопців із навколишніх сіл. Але зі смертю знаменитого засновника (21 січня 1884 р.) школа припинила своє існування. Однак сам факт, хоч і короткотривалого, існування цього навчального закладу мав велике позитивне значення – він згуртував кращих майбутніх митців, дав поштовх подальшому розвитку різьбярства Лемківщини, урізноманітненню тематики виробів і т. п. [7, 100].

Поширення різьблення по дереву в галицькому регіоні зазначав і Ю. Тарнович: "В кожному селі на Лемківщині є свої майстри, що з дерева роблять ложки, мисники, шафки з полицками на кухонну посуду, рами для образів, дерев'яні ліхтарні, стільниці, валки до прасування білля, праники, терлиці... різблять-вирізають колотушки, мотовила, кружлілки до роблення масла, діжки та інше для свого вжитку й свого села" [8, 141].

Подібна ситуація була і в інших підкарпатських регіонах у Галичині. Зокрема, на Гуцульщині, де виділялися такі центри різьби по дереву як м. Яворів, м. Косів, с. Річка [9, 135]. У 1892 р. було відкрито Коломийську школу гуцульського мистецтва різьблення, перейменовану в 1894 р. в Заводову школу дерев'яного промислу з відділеннями фігурної та орнаментальної різьби, столярства, токарства і будівництва [9, 135].

У м. Яворові (сьогодні – Львівської області) від 1897 р. працювала школа з виготовлення іграшок і виробів із дерева. У 1901 р. школа мала 32 учні, які навчалися на різьбярському, токарському і столярному відділах [10, с. 52]. Отже, обробка дерева, в тому числі різьблення, набували щораз більшого поширення, у багатьох місцях у самих осередках, або поблизу них, були створені спеціальні школи навчання деревообробки. Існують дані й про окремих майстрів-фахівців. Так, у Турківському повіті, багатому на ліси, у 1884 р. було 5 парових тартаків, 11 різьбярів, 1 маляр [10, 32].

Відкриття мережі таких шкіл відповідало інтересам і потребам поширення мистецтва різьблення по дереву, народних промислів загалом. Цьому передувала велика робота людей, які прагнули сприяти розвитку народних промислів. Так, у 1878 р. Галицький сейм постановив створити у Галицькому крайовому відділі "Постійну кураторію для рукодільних осередків краєвого промислу" [5, с. 20]. Незабаром у Львові була створена ще одна інституція "Краєва комісія зі справ домашнього і рукодільного промислу", що ставила за мету розширення художньо-промислового шкільництва". У 1894 р. у регіоні налічувалося до 310 промислових шкіл та 32 професійних курсів [5, с. 20].

Велике значення у розвитку ремесел та народних промислів, у тому числі різьби, мали різноманітні товариства ремісників, низка яких почала утворюватися в Галичині на межі XIX і XX ст. Так, у Львові 27 травня 1884 р. було засноване товариство "Зоря". Це товариство у 1898 р. за фінансової підтримки галицької інтелігенції створило товариство "Руська ремісничка і промислова бурса у Львові", де серед інших дисциплін викладали і різьбярство [5, 22].

Дослідники українського мистецтва неодноразово звертали увагу на те, що межа XIX і XX ст. – апогей розвитку сакрального мистецтва, поява так званого національного стилю, період мистецького відродження української церкви у Львові тощо. Такий бурхливий сплеск був зумовлений не тільки підйомом освіти, національної свідомості, наявності ремісничих організацій тощо, але й появою окремих товариств, які сприяли українським церквам. Серед низки інших до таких належать, зокрема, Товариство допомоги руським церквам ім. Св. Петра, яке виникло в Галичині у 1899 р., і підтримувало контакт з Товариством для розвою руської штуки у Львові [5, 22-23].

Для успішного розвитку меморіальної, і, насамперед, різьби на кладовищах велике значення мав успішний розвиток видобутку каменю, придатного для художньої обробки. Адже кінець XIX – поч. XX ст. – апогей розвитку художнього каменяряства у Галичині. Експлуатувалися, як правило, ті каменярні, що й раніше: район с. Демня (сьогодні Миколаївський район Львівської обл.), на Лемківщині – в районі Магурицького гірського хребта (південна частина Ясельського та Горлицького повітів, сьогодні – територія Республіки Польща), у Розточчю – в районі с. Брусно Старе (Любачівщина, сьогодні – територія Республіки Польща), низка каменярень Тернопільщини (райони Бережан, Теремовлі, Добривод та ін.). На межі XIX–XX ст. вони виникли в окремих місцях, де до того часу практично досі не було осередків каменяряства. Це можна сказати, зокрема, про осередок художнього каменяряства у гірській частині Гуцульщини – Яремче (с. Ямна) .

Вплив в українській громаді, як і під час попередніх десятиріч, мала інтелігенція, що переважно складалася із духовенства. Духовна ієрархія вбачала єдиною обороною проти наступу польських шовіністів належну церковну організацію [2, 286]. Духовенство зайнялось "очищенням" обряду, причому неодноразово брало за зразок православну, змосковщену церкву.

У цей час у великих і малих містах Галичини проживало лише 10% населення. У Східній Галичині українці складали 25–30% міського населення [4, 275]. Отже, більшість українців-галичан проживали у сільській місцевості. Однак місто з II пол. XIX ст. почало справляти щораз більший вплив на розвиток цих видів мистецтва. Цьому сприяло не тільки поширення різьбярських шкіл у містах, але й різні організації на підтримку національного мистецтва.

У попередніх століттях цю роль відігравали, як правило, монастирі, тепер же, після їх масової ліквідації у кінці XVIII ст., цю функцію, поруч із вищою церковною ієрархією та сільськими священиками, виконували різні школи та об'єднання. На схилі XIX ст. серед галицьких митців, де переважали іконописці й декоративні різьбярі по дереву, виникла потреба зорганізуватися. У 1898 р. відбулися перші загальні збори Товариства для розвою руської штуки сакрального мистецтва. Відомо, що в 1908 р. у Львові по вул. Бернардинській існувало це товариство, яке у рекламі пропонувало свої послуги з виготовлення іконостасів, кіотів, вітарів, сповідальниць та утримувало власну різьбярсько-позолотну робітню і школу [5, 104].

Це була не єдина такого роду робітня з обслуговування церков. У кінці XIX ст. такі заклади виникли по всій Галичині [5, 48]. Зокрема у 1898 р. існувала майстерня з іконопису та різьбярських робіт біля м. Теремовлі (Тернопільська обл.) [5, 72], інституція "для постачання церковної утварі... "Достава" у 1905 р. – у м. Станіславі (сьогодні – м. Івано-Франківськ) [5, с. 80] та багато інших.

Крім того, поштовх до розвитку мистецтва різьблення спричиняли різні виставки того часу. Особливо це стосується промислово-етнографічної виставки у Львові в 1894 р., для експозиції якої тесли спорудили гуцульську церкву [11, 125]. Цікаво, що саме ця виставка широко об'єднала українські творчі сили і сприяла підвищенню популярності використання саме українських традицій у мистецькій діяльності. Участь українців у виставці була зумовлена підготовчою діяльністю національно свідомої інтелігенції. Так, ще у 1893 р. на загальних зборах НТШ було висловлено думку, щоб українці взяли участь у Краєвій виставці 1894 р. окремим Українським відділом [6, 45]. Ця виставка відіграла велику роль у згуртуванні інтелігенції, піднесенні її національної свідомості. Вона була продовжена цілою серією наступних виставок української художньої промисловості, наприклад, у Стрию, Коломиї та ін. містах [6, 45].

Піднесенню творчого ентузіазму українських митців сприяла і сама популярність виставок у тогочасній Європі. У 1908–1910 рр. у Європі почали організовуватися виставки, присвячені церковному мистецтву [6, 42]. Такі виставки відбувалися й у Львові. Так, за старання духовних ієрархів та Ліги промислової помочі у Львові з 29 травня по 15 липня 1909 р. відбулася "Виставка літургічна". Упродовж демонстрування експозицію відвідало близько 15 тис. осіб [6, 42].

Окрім поширення мережі шкіл, де серед інших ремесел вивчали і різьблення, піднесенню рівня національної свідомості українців у Галичині сприяла і низка інших позитивних змін у житті суспільства. Так, перед Першою світовою війною українці, порівняно з недавнім минулим, досягли значних кількісних здобутків у шкільництві. На території краю в той час уже діяло 6 українських державних гімназій, 15 приватних середніх шкіл, а число народних шкіл досягло 300 [3, Т. 2, 325]. Осередком наукового

життя стало Товариство імені Шевченка, яке у 1893 р. перетворилося на Наукове. До 1914 р. Товариство видало 300 томів наукових праць [3, Т. 2, 325].

Дослідник історії українського мистецтва М. Криволапов, характеризуючи ситуацію в українському мистецтві, зазначає: "Наприкінці XIX – на початку XX ст. як в Росії, так і в Україні небачено активувалось художнє життя. В архівних документах зазначалось, що в цей період виникають мистецькі об'єднання різних напрямів, влаштовується багато виставок, функціонує чимало художніх шкіл (технікумів), меценати виділяють чимало коштів на придбання творів мистецтва, ними формуються значні колекції творів, що згодом стали основою зібрання і створення визначних музеїв, картинних галерей." [12, 86–87]. Наприклад, у Львові митрополит А. Шептицький створює Національний музей, значну частину збірки якого становили придбані ним твори сакрального різьблення по дереву.

Підводячи підсумки щодо впливу XIX ст. на формування національної самосвідомості у Галичині, український історик І. Крип'якевич зауважив, що XIX ст. – це епоха діяльності інтелігенції. Зокрема дослідник зазначає: "Українська інтелігенція доходила до національної свідомості ступнево, досліджуючи народне життя і шукаючи в ньому основних прикмет української народності" [2, 194]. У 1912 р. у зв'язку зі зростанням напруження стосунків між Австрією та Росією українські господарські та культурні установи почали діставати більшу допомогу від австрійського уряду [2, 292].

Піднесенню творчого ентузіазму українських митців сприяла і сама популярність виставок у тогочасній Європі. У 1908–1910 рр. у Європі почали організовуватися виставки, присвячені церковному мистецтву [6, с. 42]. Такі виставки відбувалися й у Львові. Так, за старання духовних ієрархів та Ліги промислової помочі у Львові з 29 травня по 15 липня 1909 р. відбулася "Виставка літургічна". Упродовж демонстрування експозицію відвідало близько 15 тис. осіб [6, 42].

Окрім поширення мережі шкіл, де серед інших ремесел вивчали і різьблення, піднесенню рівня національної свідомості українців у Галичині сприяла і низка інших позитивних змін у житті суспільства. Так, перед Першою світовою війною українці, порівняно з недавнім минулим, досягли значних кількісних здобутків у шкільництві. На території краю в той час уже діяло 6 українських державних гімназій, 15 приватних середніх шкіл, а число народних шкіл досягло 300 [3, Т. 2, с. 325]. Осередком наукового життя стало Товариство імені Шевченка, яке у 1893 р. перетворилося на Наукове. До 1914 р. Товариство видало 300 томів наукових праць [3, Т. 2, 325].

Значний внесок у фінансування меморіального і сакрального різьблення у кінці XIX – початку XX ст. внесли українці-емігранти з-за океану. У цей період розвинувся активний рух еміграції на американський континент. Як припускаємо, спочатку еміграційний рух охопив найзахідніші українські етнічні землі Галичини і Закарпаття – Лемківщину. На сьогодні немає єдиної думки, коли ж розпочалася масова еміграція з Галичини в Америку. Одні називають дату 1865 р. [13, Т. 1, 114], інші дослідники датують початок масової еміграції із закарпатської та галицької Лемківщини 1877 р. [14, Т. 2, 632]. Згодом цей рух охопив Східну Галичину, все Закарпаття і Буковину [15, Т. 2, 632]. Загалом же за час до Першої світової війни емігрувало близько 500 тис. українців, з них у США – близько 350 тис., Канаду – 100 тис [14, Т. 2, 634]. Така численна українська громада американського континенту, переважно вихідці з Галичини, у кінці XIX – початку XX ст. почала відігравати велику роль у житті галицького краю. Саме на цей період припадає апогей еміграційного руху [13, Т. 1, 114].

Описуючи Лемківщину, у склад якої входила найзахідніша українська частина Галичини, Ю. Тарнович, зокрема, зазначав, що всі нові церкви (мається на увазі початок XX ст.) з обладнанням інтер'єру, багато придорожніх капличок були побудовані за фінансової підтримки лемків-емігрантів [15, 185–186].

Наукова новизна роботи полягає у виявленні підґрунтя підйому культурного відродження українців у Галичині кінця XIX – початку XX ст., проявів національної ідентичності у розвитку декоративного різьблення у охоплюваний часовий період. Вперше проаналізовано історико-культурні аспекти, що були однією із основних причин національного відродження українців регіону.

Висновки. Різьблення по дереву, а в деяких регіонах і по каменю, здавна прикрашало побут та використовувалося у культових потребах українців. На цій основі і базувався розвиток мистецтва різьблення, зокрема наприкінці XIX – початку XX ст., який характеризуємо як період особливого піднесення у розвитку різьблення галицького регіону як церковного, так і побутового. Низка шкіл різьби по дереву, відкритих у цей період, відіграла важливе значення у відродженні світоглядно-естетичних засад розвитку художніх ремесел, що посприяло підйому у культурному житті українців Галичини. У перспективах подальших досліджень передбачається дослідження зв'язку національного відродження в Галичині та інших видів мистецтва – іконопису, вишивки тощо.

Література

1. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. Репринтне відтворення видання 1913 року. / М. Грушевський. – Київ, 1990. – 524 с., іл.
2. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 519 с.
3. Дорошенко Д. Нарис історії України : в 2 т. / Д. Дорошенко – Київ : Глобус, 1991. – Т. 1. – 228 с. ; Т. 2. – 349 с.
4. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – Київ : Либідь, 1991 – 512 с., іл.
5. Нога О. Яців Р. М. Мистецькі товариства, об'єднання, угруповання, спілки Львова (1860–1998) : Матеріали до довідника / О. Нога, Р. Яців – Львів : Українські технології, 1998. – 128 с.

6. Нога О. Український стиль в церковному мистецтві Галичини кінця XIX–початку XX століть / О. Нога. – Львів : Українські технології, 1999. – 160 с.
7. Красовський І. Народне різьбярство лемків / І. Красовський // Дзвін. – 1991. – № 7. – С. 99–104.
8. Тарнович Ю. Ілюстрована історія Лемківщини / Ю. Тарнович. – Львів : "На сторожі", 1936. – 287 с., іл.
9. Грабовецький В. Історія Коломиї / В. Грабовецький. – Коломия : Вік, 1996. – 172 с., іл.
10. Яворів: віхи історії / [упор. Мартинович В.]. – Львів : Рас, 1996. – С. 96.
11. Brykowski R. DREWNIANA ARCHITEKTURA CERKIEWNA NA KORONNYCH ZIEMIACH RZECZYPOSPOLITEJ / R. Brykowski. – Warszawa: Towarzystwo opieki nad zabytkami, 1995. – 259 s., il.
12. Криволапов М. О. Українське мистецтво XX століття в художній критиці / Михайло Криволапов. – Київ : КИТ, 2006. – 795 с.
13. Лемківщина: Земля. Люди. Історія. Культура : в 2 т. / [редактор Б. Струмінський]. Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто: Видано коштом і заходами Організації Оборони Лемківщини в ЗСА. Перший відділ у Нью-Йорку, 1988. – Т. 1. – 568 с. ; Т. 2. – 495 с.
14. Енциклопедія українознавства : слов. частина : в 11 т. / [гол. ред. Кубійович В.] – Перевид. в Україні. – Львів, 1993–2003.
15. Тарнович Ю. Лемківщина. Матеріальна культура / Ю. Тарнович. – Краків : Українське видавництво, 1941. – 168 с., іл.
16. Гаврилюк Р. Художні особливості декоративних тарелів у творчості майстрів вижницького мистецького осередку. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2017. № 3. К.: Міленіум. С.138-142.

References

1. Hrushevskiy M. S. (1990). Illustrated history of Ukraine. Reprinted reproduction of the 1913 edition. Kyiv [in Ukrainian].
2. Kryp'iakevych I. History of Ukraine. (1990). Lviv : Svit [in Ukrainian].
3. Doroshenko D. (1991). Essay on the history of Ukraine: in 2 volumes. Kyiv: Globus [in Ukrainian].
4. Subtelnyi O. Ukraine: History. (1991). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Noha O. Yatsiv R. M. (1998). Art societies, associations, factions, unions of Lviv (1860-1998): Materials to the directory. – Lviv: Ukrainian Technologies [in Ukrainian].
6. Noha O. (1999). Ukrainian style in the church art of Galicia at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. – Lviv: Ukrainian Technologies [in Ukrainian].
7. Krasovskyi I. (1991). People's carving Lemkos. Dzvyn, 7, 99–104 [in Ukrainian].
8. Tarnovych Iu. (1936). Illustrated history of Lemkivshchyna – Lviv: Na storozhi [in Ukrainian].
9. Hrabovetskyi V. (1996). History of Kolomyia – Kolomyia : Vik [in Ukrainian].
10. Iavoriv: Milestones of history (1996) [emphasis Martynovych V.] – Lviv : Ras [in Ukrainian].
11. Brykowski R. (1995). DREWNIANA ARCHITEKTURA CERKIEWNA NA KORONNYCH ZIEMIACH RZECZYPOSPOLITEJ – Warszawa: Towarzystwo opieki nad zabytkami [in Ukrainian].
12. Kryvolapov M. O. (2006). Ukrainian art of the 20-th century in fine art criticism. – Kyiv : KIT. [in Ukrainian].
13. Lemkivshchyna: Earth. People. History. Culture: in two volumes (1988) [editor B. Struminskyi]. Notes of the Scientific Society to Shevchenko. New York ; Paris; Sydney; Toronto: Issued at the cost and activities of the Organization of the Defense of the Lemko Region in the USA. The first department in New York [in Ukrainian].
14. Encyclopedia of Ukrainian Studies: words. part: in 11 volumes (1993–2003) [head. Ed. Kubyovych V.] – reprint in Ukraine. – Lviv [in Ukrainian].
15. Tarnovych Iu. (1941). Lemkivshchyna. Material Culture. – Krakiv: Ukrainian Publishing House [in Ukrainian].
16. Gavrilyuk, R. (2017). Artistic features of decorative plates in the work of the masters of the Vyzhnytsya artistic cell. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv Kyiv: Millennium, 3. 138-142 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.02.2018 р.